

ATT BYGGA ETT SPRÅK OM SPRÅKUTVECKLING 0-4 ÅR

BOKSTART

© Statens kulturråd 2015
Författare: Astrid Frylmark, leg logoped

Kulturrådet, Box 27215, 102 53 Stockholm Besök: Borgvägen 1–5
Tel: 08 519 264 00 Fax: 08 519 264 99 E-post: kulturradet@kulturradet.se Webbplats: www.kulturradet.se

KULTURRÅDET

INLEDNING

Logopeden Astrid Frylmarks *Att bygga ett språk* har tagits fram på uppdrag av Kulturrådet. Den är ett kunskapsunderlag om små barns språkutveckling för den nationella satsningen Bokstart Sverige. Bokstart riktar sig till föräldrar och innebär att barnhälsovård och folkbibliotek samverkar för att nå dem med inspiration och information kring läsning. Tidig språkstimulans har visat sig vara viktig för att barnen också ska bli aktiva läsare längre fram i livet.

Bokstart uppmuntrar föräldrar till att samtala, sjunga, läsa högt och rimma. Bokgåvor delas ut under barnens första år. Föräldrar får information om hur de kan stödja barnets språkutveckling och tips på högläsningböcker och annat som folkbiblioteket har att erbjuda.

Bokstart Sverige bygger på verksamheter som redan pågår i de flesta av Sveriges kommuner. Kulturrådet planerar att under 2015 ta fram ett program för Bokstart på nationell nivå. Det ska tjäna som kunskapsbas och inspirationskälla för kommuners och regioners arbete med

att stödja små barns språkutveckling i de regionala och kommunala kulturplanerna. Ett tvärsektorielt samarbete mellan olika departement, myndigheter, föreningar, förvaltningar och yrkesgrupper är nödvändigt för att få genomslagskraft på bredden. Det krävs en samverkan för att nå föräldrar med inspiration och information kring tidig språkstimulans.

Hembesök utförda av bibliotekspersonal har visat sig vara ett framgångsrikt arbetssätt i bland annat Danmark och England. Kulturrådet kommer därför med start i mars 2015 att genomföra tre pilotprojekt i stadsdelar i Göteborg, Landskrona och Södertälje. Bibliotekspersonal gör hembesök och delar ut bokgåvor och information om språkutveckling på det eller de språk som talas i hemmet.

Utöver den mer sammanfattande föräldrainformationen, som finns att tillgå på Kulturrådets webbplats, är vi glada att få sprida Astrid Frylmarks *Att bygga ett språk*. Läs den och du kommer aldrig mer att tycka att det är för tidigt att börja läsa för ett barn!

SPRÅKUTVECKLING... SJÄLVKLARHET ELLER PRESTATION?

Under de första fyra levnadsåren bygger barnet upp ett ord- och begreppsförråd som kan kombineras till ett oändligt antal yttranden. Ordet utveckling signalerar att detta är något som bara händer, naturligt och till synes utan ansträngning. Ordet språk inrymmer orden, talet, förståelsen och mycket mer. Även om förutsättningarna för språkutveckling är medfödda, handlar det om en aktiv process där ett samspel med omgivningen är nödvändigt för att utvecklingen ska bli den önskade.

Ingen gång i livet är förutsättningarna för att lära sig

språk bättre än under de första levnadsåren. Att det förhåller sig så kan var och en konstatera, genom att lägga märke till hur mycket lättare det är för små barn än för vuxna att ta till sig ett nytt språk.

Majoriteten av världens barn växer upp i miljöer där mer än ett språk är en förutsättning för att leva ett aktivt vardagsliv som vuxen. Varje nyfött barn har kapacitet att utveckla mer än ett språk, om de yttre förutsättningarna är gynnsamma.

KOMMUNIKATION – MER ÄN ORD

Vår förståelse för och kontakt med andra människor bygger på en ömsesidig uppmärksamhet som grundläggs redan i den tidiga utvecklingen. Kommunikation innebär att det finns en sändare, ett budskap och en mottagare. Förutom talat språk innefattas kroppsspråk, ögonkontakt, mimik och tecken i våra kommunikativa beteenden. Kommunikation begränsas inte av tid och rum om budskapet förpackas i något skrivet, inspelat eller i en bild.

Ett samtal bygger på att man turas om att prata och lyssna. Ett samtal med en jämnårig vän brukar innebära en symmetrisk, rättvis fördelning av talutrymmet, tala-lyssna-tala-lyssna. I samtal med små barn är det viktigt att tänka på vilket tidsutrymme vi ger barnet. Många behöver lite tid på sig innan de har formulerat och på ett eller annat sätt levererat ett svar eller ett eget budskap.

Samtal med små barn
måste få ta tid!

SPRÅKETS OLIKA DELAR

När man tänker på barns språkutveckling är det lättast att uppmärksamma talutvecklingen. Varje språk i världen och varje dialekt har sin uppsättning av språkljud som artikuleras på olika sätt (jämför till exempel skånskt och uppsvenskt r-ljud). Talet handlar om en snabb och komplicerad motorisk aktivitet i talapparaten som inbegriper ca 150 muskler. Barn behöver olika lång tid för att utveckla förmågan att producera alla språkljud som finns i modersmålet, och när de inte lyckas är detta möjligt att uppfatta även för ett otränat öra.

Språk är dock så mycket mer än tal. Språket utgörs också av de komplicerade processer som omvandlar en tanke till ett yttrande eller en skriven text, och som gör människan kapabel att förstå och tolka andra. Sådant i språket som också hörs är röstkvalitet, talflyt, satsmelodi och betoning. Dessa bidrar till att göra varje talare unik och förmedlar också mycket av budskapet. Den delen av informationen går dock förlorad i skrift.

Ord- och begreppsförrådet intar en särställning. Ordförrådet, vårt lexikon, byggs från de första orden, som ofta är mamma och pappa. Erfarenheter, intressen, utbildning och yrkesval påverkar hur ordförrådet växer när vi lär oss fler och fler ord genom hela livet. Ju mer vi människor tränger in i ett ämnesområde, desto fler ord behärskar vi. Den som gillar fiske kan ofta ett stort antal olika beteckningar på fiskeredskap med tillbehör liksom många namn på fiskarter. Både som vuxna och barn förstår man fler ord än man själv använder, och ibland talas det om våra fyra olika förråd av ord: de ord vi förstår när vi läser, de ord vi använder när vi skriver, de ord vi förstår när vi hör dem och de ord vi själva använder när vi talar med andra.

Varje språk har sitt regelsystem för hur ord kan böjas och hur de kombineras till meningar, språkets morfologi och syntax. I svenskan sätter vi oftast subjekt före predikat: *Lisa leker*. Omvänd ordföljd anger att det handlar om en fråga: *Leker Lisa?* I böcker är meningsbyggnaden mer strikt och bunden än i talad svenska. Ordböjningar i verb kan vara tidsmarkörer: *stanna* böjs till *stannar*, *stannade*, *stannat*. I substantiv anger ordböjningar antal, bestämd eller obestämd form samt ägande *stol-ar-na-s*.

Alla, både vuxna och barn, behöver anpassa sättet att tala eller skriva till omgivningen, och man uttrycker sig olika beroende på vem man talar med eller skriver till. En sådan anpassning kräver empatisk förmåga. Att kunna variera sitt språk så att det passar olika personer och situationer kallas inom lingvistik för pragmatik. Det

handlar om sådana färdigheter som att anpassa sitt sätt att tala till den man talar med, att förstå ordvitsar och verbala elakheter, att kunna reda ut missförstånd och att förstå sådant som sägs och skrivs mellan raderna.

Språkförståelsen omfattar alla språkliga områden ovan: förståelse av det språkliga samspelets villkor, intellektuell/kognitiv förståelse av ämnet, förståelse av själva orden i yttrandet och hur dessa bygger upp satserna samt att uppfatta de språkljud som ingår så att tolkningen blir korrekt. Från att förstå enstaka ord behöver barnet utveckla förståelsen för komplicerade texter och yttranden, och även kunna läsa och lyssna *mellan raderna*. I synnerhet i tal, men även i skrift, utelämnas sådan information som är underförstådd.

SPRÅKLIG OCH KOMMUNIKATIV UTVECKLING

För att utveckla språk behövs fungerande hörsel och tal-motorik och en aktiv hjärna som både kan ta emot och producera språk. Givetvis behövs också en intresserad omgivning som ger näring åt språkutvecklingen. Vidare är det viktigt med en miljö som tillåter samtal utan alltför många störande inslag.

Under de första levnadsåren grundläggs alla viktiga delar i språket, allra mest mellan två och fyra års ålder, en period som man inom neurofysiologisk forskning brukar beteckna som "hjärnans engångschans". Barnet kan börja samtala med andra människor. Så småningom blir det också dags att lära sig konsten att läsa och skriva, som är så väsentlig i vårt samhälle. För barn och elever som flyttar till vårt land och får sin skolgång på svenska tar det mellan tre och åtta år innan deras språkliga förutsättningar är jämförbara med de barn och elever som får sin skolundervisning på modersmålet.

Första levnadsåret

Redan före födelsen kan barnet höra sina föräldrars röster. Forskning visar att ett nyfött barn känner igen sånger eller sagor som det hört tidigare. Vidare föredrar redan det nyfödda barnet att lyssna till föräldrarnas språk jämfört med att lyssna till annat talat språk.

Barnet ger redan under perioden noll till tre månader respons på ljud och tittar åt det håll ljudet kommer ifrån. Ljus är också intressant att titta på, till exempel lampan som tänds och släcks.

Under den första månaden hör man barnets ofrivilliga skrik, som allt oftare tystnar när barnet hör tilltal av välkända röster. De första mer viljemässiga ljuden är små halsljud som man ofta kan förknippa med trivsel. Ett barn på två-tre månader ljudar själv mer medvetet som svar.

I åldern mellan tre och sex månader reagerar barnet med igenkänning på återkommande situationer. Lek med föremål kan framkalla härliga skratt. Ljudandet består alltmer av långa stavelseliknande ljudserier som upprepas. Barnet utforskar alla artikulatoriska möjligheter.

Vid sex till nio månaders ålder börjar barnet använda gester som liknar vuxnas och visar ordförståelse genom att titta på det föremål som de vuxna benämner. Barnet börjar också härma en del ljud. Jollret, ofta stavelsejoller med upprepningar, är i full gång. När barnet får syn på en välkänd person eller ett bekant föremål är kroppsspråket tydligt – man ser att barnet känner igen personen eller saken.

Mellan nio månader och ett års åldern kan man börja

tala om verklig ordförståelse, som blir märkbar genom att barnet kan ge oss det föremål vi ber om. Barnet följer också enkla instruktioner som *titta här*, och letar efter sin leksak där vi pekar. Reaktionen blir negativ när vi tar bort ett intressant föremål. Det är också tydligt att barnet känner igen sitt eget namn. Under den här perioden uppfattar man ofta det första säkra ord som barnet producerar, då barnet kopplar ihop ett föremål med att själv åstadkomma ett konsekvent ljud. I övrigt är barnet aktivt med gester och olika ljud och jollersekvenser.

Redan den kommunikativa utvecklingen under det första året innefattar den viktiga turtagningen, som är grunden för alla livets kommande samtal. Barnet uppmärksammar tyst den vuxna, när den vuxna pratar, och ljudar när den vuxna lyssnar. Man turas om, och det finns en ömsesidig uppmärksamhet.

Under andra halvåret kan barnet så småningom följa någons uppmärksamhetsriktning genom att titta på det man pekar på. Barnet uppfattar och kan även själv visa glädje, sorg, avsmak eller ilska.

Ett till två år

Som nybliven ettåring kan barnet följa enkla uppmaningar och peka på saker som han/hon vill ha eller på den egna kroppen. När ett eller ett par föremål nämns kan barnet peka ut dessa.

Ordförståelsen ökar snabbare än ordproduktionen. Många tvååringar förstår närmare 300 ord. Uppmärksamheten ökar liksom uthålligheten. Pekböcker och de första berättelserna går allt bättre att prat-läsa tillsammans med barnet. Ja och nej kan uttryckas genom att nicka respektive skaka på huvudet. Barnet vet att man måste skala en banan innan man äter den, och många tvååringar kan peka ut fem olika kroppsdelar på sig själva eller på en docka.

Det aktiva ordförrådet ökar under det andra levnadsåret från ett par, tre stycken till upp emot 50 ord. Det är populärt att härma djurljud och benämna bilder eller föremål. Många barn börjar kunna säga sitt eget namn. Fram emot tvåårsdagen kan många barn kombinera två ord till en liten mening, något som ofta har föregåtts av en period då ett ord kombineras med en gest. Det börjar dyka upp verb och adjektiv bland barnets aktiva ord. Fortfarande är de flesta barns talljudsystem begränsat, och det är föräldrarna som bäst förstår vad barnet säger.

Kommunikativt börjar barnet uppfatta andras sinnesstämning, som att man är glad eller arg. Repertoaren av känslouttryck ökar också till att barnet försöker påverka

andras sinnesstämning, till exempel om man är arg. Låtsaslek är väsentlig, som att låtsas-köra och låtsas-mata. Barnet börjar förstå att olika personer tycker om olika saker.

Två till tre år

Under perioden mellan två och tre år ökar antalet ord som barnet förstår upp till ca 900. De flesta treåringar uppskattar att lyssna till berättelser och sagor av ökande längd, från 3–5 minuter i början till 15–20 minuter i slutet av perioden. Viktiga ord för storlek och läge börjar förekomma, ord som *stor, liten, på, i* och *under*. Många kan också grundfärgerna.

Antalet ord i barnets aktiva ordförråd är upp emot hälften av de ord barnet förstår. Det går allt bättre att besvara frågor, även sådana som inte är här och nu som till exempel: – *Vad gör man när man är trött?* Barnet börjar allt oftare använda adjektiv. Treåringen kan också repetera en mening med 6–7 stavelser.

Hos 2–3-åringen finns ofta ett stort behov av återkommande ritual och rutiner kring måltider och vid läggdags. Inte minst orden spelar en viktig roll här. Treåringen förstår också att skilja på leksaker och riktiga saker, känner igen olika känslouttryck och har en inledande förståelse för orsak och verkan.

Ett barn som närmar sig tre år bidrar i hög grad till samtal genom att svara och även inleda sådana. Treåringen tycker om att höra på berättelser och kan själv berätta med hjälp av att peka i en bok. Treåringen förstår också samt kan följa uppmaningar som: – *Hämta nallen bakom dörren!*

Fortfarande förstår föräldrarna bäst vad barnet säger, medan det kanske inte är lika lätt för utomstående.

Tre till fyra år

Mängden ord som barnet förstår fyrdubblas under det fjärde levnadsåret. Barnet förstår även horisontella lägesprepositioner som framför och bakom liksom skillnaden mellan hårt och mjukt. Barnet blir allt säkrare i sin vardag och vet exempelvis vad som är fram och bak på tröjan vid påklädning.

Det aktiva ordförrådet ökar upp emot 1 500 ord. Barnet deltar i långa, detaljerade samtal. Förutom att kunna besvara frågor om *vem* och *vad* börjar barnet också kunna redogöra för *hur*. Två händelser kan ordnas i en sekvens. Samtalen är både långa och innehållsrika. Barnet kan själv skapa små berättelser med en huvudperson och händelser som hör ihop. Känslouttryck som tillkommer är genans, stolthet, skam och skuld. Uttalet är oftast förståeligt för familjemedlemmar.

Nästan alla barn börjar böja orden under denna pe-

riod. *Bok och böcker, springa och sprang* eller *springde*. Det är vanligt och naturligt att barn som upptäcker reglerna för verbböjning i svenskan under en period böjer även oregelbundna verb regelbundet tills de upptäcker undantagen.

Det är vanligen under perioden mellan tre och fyra år som barnet börjar kunna kombinera två konsonanter i ord som *blad* och *kant*. En tumregel är att treåringen ska vara förståelig för familjen och fyraåringen för utomstående.

Fyra till fem år

All viktig grund är lagd och nu handlar det inte längre lika mycket om att bygga strukturer som att förgrena och fördjupa. Barnet börjar även kunna leka med hjälp av ord och skoja med vuxna eller ackompanjera sin lek med tal. Det är inte alltid lätt att skilja mellan fantasi och verklighet. – *Kan vi resa till månen i eftermiddag eller inte?* I den här åldern börjar barn också på allvar kunna sätta sig in i vad andra vet och tänker.

Förståelsen blir bättre och bättre, och många 4–5-åringar förstår 10 000 ord. Fyraåringen utvecklar sin rumsliga begreppsutfattning vilket bidrar till förståelse av fler lägesord. Barnet börjar vara säker på grundfärgerna. Allt fler jämförande ord kommer in i ordförrådet, ord som *tung, lätt, stark* och *svag*. Det är populärt att sortera saker utifrån form, färg eller användning.

De flesta fyraåringar kan föra långa, aktiva samtal med vuxna med yttranden om fyra till åtta ord. Ord som *men, om, eftersom* förekommer, och barnet kan besvara frågor som börjar med *vad, var, vem*. Det är inte ovanligt att 4–5-åringen frågar om ord och ords betydelse.

Fyraåringen kan oftast räkna till fyra med bibehållen timing, och rabbelräkningen kan fortsätta längre än så. Närmare femårsdagen kommer räknernamsan allt oftare i takt med föremålen som räknas. Barnet formulerar själv frågor med *vad* och *varför*. När man närmar sig fem går det också att återberätta en historia och hålla reda på först, mitten och sist.

Barnet använder upp emot 1 500 ord aktivt och de flesta yttranden är grammatiskt korrekta. Nästan alla språkljud är på plats och barnet klarar också att kombinera flera konsonanter i vanliga konsonantkombinationer som *blad* och *spade*.

Fem och sex år och fram till skolstart

Femåringen har allt mer förfinade och förgrenade system av ord och begrepp, som *igår, idag, imorgon, förmiddag/ eftermiddag, hel/halv, före* och *efter*. Många femåringar känner igen och kan använda de vanligaste mynten.

Fram emot sexårsdagen kan många barn repetera fyra

siffror, benämna alla vanliga färger, analysera likheter och skillnader mellan föremål och även benämna några bokstäver.

Under den här perioden brukar de flesta barn börja lära sig klockan, vilket förutsätter tillgång till en mängd grundläggande begrepp. Läsriktningen stabiliseras, och det skrivs många bokstäver och siffror.

En sexåring kan vara medveten om talsvårigheter hos andra barn. Många barn har en period med flitig användning av fula ord. Fler och fler av alfabetets alla bokstäver behärskas, och sexåringen känner igen en del skrivna ord och siffror upp till cirka tio.

De språkljud som fortfarande kan vara svåra att uttala är *r*, *sj-* *tj-* *u* och *y*. Barnet behärskar vanligtvis även de längre och de mindre vanliga konsonantkombinationerna som i *skrutt*, *svan* och *visp*.

Sexåringen kan oftast ta till sig de populära språkljuds-inriktade lekar som är vanligt förekommande i förskoleklassen. Dessa lekar går ut på att uppfatta rim, identifiera första ljudet i ord och att sätta ihop sammansatta ord. De viktigaste aktiviteterna för läs- och skrivinläringen, som kräver att man klarar ovanstående, är sammanljundning och segmentering av ord, det vill säga att kunna *lyssna ihop* ord som *s-o-l = sol* och *lyssna isär* ord som *bil = b-i-l*. Övningar som dessa i så kallad fonologisk medvetenhet utgör en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för en framgångsrik läs- och skrivinläring. I länder där den formella läsundervisningen börjar tidigare ser man fonologisk medvetenhet som ett resultat av läs- och skrivundervisningen och inte som ett steg på vägen dit.

ATT VÄXA UPP MED FLERA SPRÅK

Det är en seglivad myt att det skulle ta längre tid att utveckla två språk. De flesta barn i världen lever i flerspråkiga miljöer, och om bara barnet exponeras tillräckligt för målspråket finns inga nackdelar, bara fördelar, med att växa upp med mer än ett språk. Barn som växer upp med flera språk är enligt forskning tidigare med abstrakt tänkande och språklig medvetenhet.

Under vissa perioder förekommer så kallad kodväxling, då barnet byter mellan språken. Kodväxlingen är oftast systematisk, och språkens grammatik förväxlas inte. Så små barn som tvååringar kan växla mellan sina språk beroende på vem de talar med.

LYSSNA, LÄS OCH SKRIV MED SMÅ BARN

Dagens barnkultur ger barnen tillgång till oändligt många bilder. Bildväxlingar på tv och i datorn gör att barnens förmåga att uppfatta och tolka vad de ser får mycket stimulans. Något som också är viktigt är att barnen utvecklar konsten att lyssna och att uppfatta detaljer i vad man hör. Att kombinera hur ljuden i orden låter, hur bokstäverna ser ut och hur de känns i munnen är grunden för all läsning och skrivning med vårt alfabetiska skriftsystem.

När lyssnandet inte är en lika väsentlig del av barnkulturen som tidigare behöver vuxna hjälpa till. Det är av stor vikt inför läs- och skrivinläringen. Bokstäverna föreställer ju olika ljud. Förutom för att läsa och skriva är ett aktivt lyssnande också viktigt för hela språkutvecklingen, skolgången och livet!

Att lära sig läsa och skriva

För att barnet under de första skolåren ska kunna tillägna sig konsten att läsa och skriva, och ytterligare längre fram ha en tillräckligt välfungerande språklig förmåga för att fullt ut delta i samhällslivet måste grunden läggas under de första levnadsåren. Det är i ett sådant perspektiv projektet Bokstart kommer in – utan språklig stimulans från den första tiden i livet blir den språkliga grunden inte stabil. Den tidiga uppväxtmiljön är av avgörande betydelse. Ett barn i en språkligt stimulerande miljö har under sina första tre levnadsår hört ca 45 miljoner ord, eller 30 000 per dag, medan ett barn i en språkligt torftig miljö har hört knappt en tredjedel så många ord under samma period i livet.

Läsningens olika delar

Läsning brukar ofta delas upp i avkodning och förståelse. Båda delarna behövs, i kombination med motivation och

mental närvaro, för att läsningen ska fungera smidigt. Avkodningen automatiseras under de första skolåren medan läsförståelsen utvecklas under hela livet.

Begreppet avkodning är en beskrivning av den tekniska sidan av läsningen, dvs. att man kan känna igen och tolka skrivna ord. För att lära sig detta behöver barnet förstå att bokstäverna symboliserar ljud (den alfabetiska principen). Det är sedan länge välkänt hur lekar med språkljud, som rim och ramsor, utvecklar den så kallade fonologiska medvetenheten som utgör en viktig grund för avkodningen. Sedan finns också många vanliga ord som man tidigt lär sig att direktavläsa, exempelvis ord som ”och”. Vid dyslexi är det främst avkodningen som vållar problem.

Läsförståelse kräver mer än teknisk lässkicklighet, nämligen att man kan ta till sig både det som explicit står i texten och det som står ”mellan raderna”. Läsförståelse hör nära samman med språklig förmåga i ett vidare perspektiv. För att ta till sig en text behöver man förstå något om texttyp (genre) men också något om bakgrund och sammanhang. Ett stort ordförråd med både bredd och djup är en tillgång för läsförståelsen. Man lär sig visserligen många nya ord även genom att läsa, men om andelen ord som man inte förstår i en text är alltför stor tappar man både innehåll och motivation. De flesta texter förutsätter också att man kan dra slutsatser och läsa mellan raderna (göra inferenser) liksom att man kan följa och föra verbala resonemang. En allsidig språklig stimulans omfattar därför hela språket.

Förutom avkodning och förståelse utgör motivation och mental närvaro väsentliga förutsättningar för att läsningen ska fungera och utvecklas optimalt. När alla delar fallit på plats har barnet utvecklat en läsförmåga där läsningen flyter och där ordigenkänningen och läsförståelsen integreras.

MOTIVATION

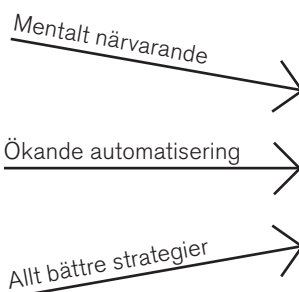
Mentalt närvarande och fokuserad med påkopplat engagemang

ORDIGENKÄNNING

Fonologisk medvetenhet (stavelser, fonem etc.)
Avkodning (alfabetisk princip, fonem/ grafemsamband)
Direktavläsning (av vanligt förekommande, välkända ord)

SPRÅKFÖRSTÅELSE

Bakgrundskunskap (fakta, begrepp)
Ordförråd (bredd, precision, associationer etc.)
Verbalt resonerande (inferenser, metaforer etc.)
Kunskap om skrift (skriftbegrepp, genrer)

Läsning med fokusering, flyt och behållning, där ordigenkänning och läsförståelse integreras.

SPRÅKLIG STIMULANS OCH MÖTET MED DET SKRIVNA SPRÅKET

I dagens samhälle har gränsen mellan tal och skrift luckrats upp genom nya sätt att kommunicera i sociala medier, genom att läsa med hjälp av talsyntes och skriva med dikteringsprogram. Läsinlärningen är inte något som börjar i skolan, utan redan det lilla nyfödda barnet möter skriften i olika situationer. Under de första levnadsåren handlar det om att leka med och lära sig hantera böcker, höra sagor och berättelser, känna igen ord, lek-läsa och lek-skriva. Det vuxna uttrycket en god bok kanske motsvaras av ettåringens vilja att tugga på boken?

Språklig stimulans är dock inte begränsad till böckernas värld. När vuxna tittar på barnet, lyssnar och visar vår mentala närvaro ger vi barnet sådan uppmärksamhet som utvecklar språket. Barnen hinner tänka ut och formulera vad de vill berätta. Vi vuxna har många gånger alltför bråttom. Vi behöver vänta in barnet. Samtal måste få ta tid.

Språkutvecklingen bygger således på samspelet mellan barnet och omgivningen – i olika vardagliga situationer där handlingar kläs i ord och i olika sammanhang där vuxna och barn samtalar och berättar för varandra, med och utan bok. Forskning visar att graden av dialog mellan barn ökar när även en vuxen är delaktig genom att vid behov gå in och samtala, förklara, berätta och informera.

Första levnadsåret

Med det nyfödda lilla barnet är det väsentligt och spännande att försöka få ögonkontakt och att uppmärksamma barnets tecken på kommunikativ vilja. Vidare kan man utnyttja stunderna vid skötbordet för att turas om och samtala. Genom att småprata om vad man gör när man sköter barnet eller vad man annars gör får barnet tillgång till etiketter på världen och bygger upp sin förståelse.

Den första pekboken kan gärna vara hemgjord och innehålla inplastade bilder på föräldrar och syskon. Annars passar kartongböcker eller stabila böcker som kan vikas ut och hanteras ovarsamt. Det finns även plastböcker för badet!

Andra levnadsåret

Barnet som passerat ettårsdagen har börjat, eller börjar snart gå. Det är fascinerande att under en liten stund ta barnets perspektiv och låta sig uppslukas av ett litet barr på trappan eller en särskilt rund sten i grusgången. Barnet upptäcker världen! Det finns mycket att prata om, både ute och inne.

Nu passar böcker som går att bära omkring, gärna hemgjorda, som handlar om vad barnet gör som att äta,

sova, bada och leka. Vidare är böcker som anknyter till vardagen lämpliga, som att säga *hej* och *hej då*, att lämnas på dagis eller att vara sjuk och bli frisk. Många små barn uppskattar redan nu böcker med sånger eller rimmade verser.

Tredje levnadsåret

Med den nyblivna tvååringen kan man umgås genom att spela enkla spel eller lägga pussel tillsammans och prata om hur bilden växer fram. Barn kan också börja vänta, och förstå att man kan göra det planerade om en liten stund. Många barn älskar fakta och vill veta mycket om till exempel djur.

Nu är det dags att ta del av enkla berättelser och att införa godnattsagan. Många barn är förtjusta i faktaböcker med föremål som ska benämnas, som olika sorts lastbilar eller böcker om djur och natur. Många barn är också intresserade av sagor och fantasi i måttlig omfattning.

Fyra till sex år

Fyra- och femåringar har fantasi i överflöd. Det är roligt att låtsas tillsammans med sitt barn. Tänk om mamma är liten och jag är stor? Hjälプ barnet att utveckla fantasin men också att skilja på fantasi och verklighet.

Bland det viktigaste nu när barnet är moget för mer textrika sagor är att böckerna erbjuder möte med en annan typ av språkligt tilltal än det vi har i samtal med varandra. Det handlar inte bara om det sammanhang där vi befinner oss här och nu, utan om så kallat dekontextualiserat språk. Att förstå denna typ av språk är viktigt när man börjar skolan och ska lära sig läsa och skriva. Detta gäller oavsett om barnet bäst tycker om faktaböcker eller böcker med fantasifulla berättelser. Använd också böcker där det inte hela tiden finns bilder, utan skapa egna, inre bilder tillsammans genom att samtala om hur ni tror att sagans gestalter eller miljöer ser ut.

SVÅRIGHETER MED SPRÅK OCH TAL

Alla barn har inte lika lätt att utveckla språk och tal. Svårigheter med språk- och talutvecklingen är den vanligaste orsaken till att barn remitteras från barnavårdscentralen. En del barn har främst svårigheter med talet, andra med språket och åter andra barn har svårigheter med både tal och språk. Svårigheterna kan ha biologiska, psykosociala, kognitiva och/eller miljömässiga orsaker.

Det finns också ett starkt samband mellan svårigheter med språk- och talutvecklingen i förskoleåldern och senare läs- och skrivsvårigheter av olika slag. Bland förskolebarnen har 6–7 procent svårigheter med sin språkutveckling. Man räknar med att 4–8 procent av befolkningen har dyslexi.

Barn som växer upp med flera språk har svårigheter i samma utsträckning som enspråkiga barn men det är vanligt att de trots detta inte remitteras.

Om man är orolig för sitt barns språkutveckling kan man tala med sin BVC-sjuksköterska som kan förmedla kontakt med logoped. Detta gäller under hela förskoleåldern, och man behöver inte vänta till de särskilda observationstillfällen som är rutin inom barnhälsovården. Föräldraoro är alltid en orsak till remiss.

Logopeder inom hälso- och sjukvården eller elevhälsan kan utreda, diagnostisera och behandla avvikande språk- och talutveckling. Oftast behövs samarbete med andra yrkesgrupper.

"Att alltid vara en smula barn, det är att vara riktigt vuxen."

Jevgenij Jevtusjenko

BOKTIPS

- Bjar, Louise & Frylmark, Astrid (red.) (2009). Barn läser och skriver: specialpedagogiska perspektiv. Lund: Studentlitteratur.
- Bjar, Louise & Liberg, Caroline (red.) (2010). Barn utvecklar sitt språk. Lund: Studentlitteratur.
- Bjar, Louise (red.) (2006). Det hänger på språket: lärande och språkutveckling i grundskolan. Lund: Studentlitteratur.
- Eriksen Hagtvet, Bente (2004). Språkstimulering del 1. Tal och skrift i förskoleåldern. Stockholm: Natur & Kultur.
- Eriksen Hagtvet, Bente (2006). Språkstimulering del 1. Aktiviteter och åtgärder i förskoleåldern. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kultti, Anne (2014). Flerspråkiga barns villkor i förskolan: lärande av och på ett annat språk. Stockholm: Liber.
- Nettelbladt, Ulrika & Salameh, Eva-Kristina (2007). Språkutveckling och språkstörning hos barn, del 2. Fonologi, grammatik, lexikon. Lund: Studentlitteratur.
- Nettelbladt, Ulrika & Salameh, Eva-Kristina (2013). Språkutveckling och språkstörning hos barn, del 2. Pragmatik: teorier, utveckling och svårigheter. Lund: Studentlitteratur.
- Salameh, Eva-Kristina (red.) (2012). Flerspråkighet i skolan: språklig utveckling och undervisning. Stockholm: Natur & Kultur.
- Westerlund, Monica (2009). Barn i början: språkutveckling i förskoleåldern. Stockholm: Natur & Kultur.